

Мария АНГЕЛОВА-АТАНАСОВА

Велико Търново, България

**ЕЛЕКТРОННИТЕ БАЗИ ДАННИ НА
ЦЕНТЪРА ПО БЪЛГАРСКА ОНОМАСТИКА КАТО
ОСНОВА ЗА НАУЧНО СЪТРУДНИЧЕСТВО***

**Electronic data bases of the Centre of Bulgarian
onomastics at VTU – a basis for research cooperation
of scholars in Balkan and Slavic studies**

The electronic data bases of Bulgarian proper names, family names and toponyms are presented along with the possibilities of their electronic processing with the help of the created computer programs and the prospects of using them in the study of issues in Bulgarian, Balkan and Slavic onomastics, linguistics, linguistic contacts and other fields.

Keywords: onomastics, toponymy, anthroponymy, electronic data bases, computer processing, Bulgarian studies, Balkan studies, Slavic studies.

Центърът по българска ономастика „Проф. Николай Ковачев” (ЦБО) при Великотърновския университет днес е най-значимото средище за ономастични изследвания у нас, отдавна известно далеч зад пределите на България. Когато през далечната 1963 г. първият ректор на създавания Висш педагогически институт „Братя Кирил и Методий” проф. Бурмов е агитирал колегите си от София да приемат да станат преподаватели в новото висше училище с думите „Елате във Велико Търново

* Докладът е разработен във връзка с реализацията на научен проект “Тезаурус на българската топонимия – неизчерпаем източник на информация за културно-историческо минало и народностна идентичност”, финансиран от Фонд „Научни изследвания” на МОМН (ДОО2-156/16.12.2008 г.).

да правим истинска наука”, едва ли е виждал в мечтите си точно изследователско звено като нашето. Най-вероятно като историк е бленувал за блестящо развитие на археологията, историята, етнографията и най-общо на филологическото образование и изобразителните изкуства, които с основание тук намират естествената си база за развитие. Така е при всяко вдъхновено начинание – много трудности, но и много идеализъм, от който се раждат непланирани, неочаквани и непридвидими постижения. Тъкмо с този всеобщ ентузиазъм на първите свързваме и оная енергия на преподаватели и студенти, създава толкова непреходни неща само за няколко десетилетия. Едно от тях е нашето изследователско звено.

То е създадено от преподавателя по увод в езикознанието – невероятният събирач и изследовател на собствените имена Николай Ковачев. Самият той, вдъхновен от своите учители от Софийския университет и особено от Вл. Георгиев, надарен с талант на организатор и с дарба на стратег, създава като селски учител първите си две топонимични монографии, още от първия учебен семестър започва да възлага на студентите си малки изследователски задачи из областта на топонимията, а по-късно и на антропонимията. Неуморно пише насоки и помагала, обяснява, проверява, учи, изисква високо качество на събрания материал, вдъхновява... С умение на школуван архивист трупа и подрежда събраните материали така, че във всеки момент да бъдат използвани. Така още от 1963 г. се полагат основите на *Архив по българска ономастика* към катедра “Езикознание” на Филологическия факултет, амбициозно и всеотдайно обогатяван и с активната помощ на следващите поколения преподаватели по езикознание – асистентите на проф. Н. Ковачев – Л. Селимски, Н. Иванова и авторът на това съобщение. Този архив, неусетно превърнал се в неочаквано хранилище на изчезваща информация за нашето минало, прерасна през 1985 г. с решение на Министерството на образованието и науката в *Проблемна научноизследователска лаборатория по българска ономастика* към ВТУ, която през 1987 г. е трансформирана в *Кабинет по българска ономастика*, а от 1990 г. – *Център по българска ономастика*. След смъртта на проф. Николай Ковачев през 2001 г. беше именуван на своя създател – учен с разнородни интереси, невероятно енергичен, организиран, с безспорно умение да планира и реализира мащабни перспективни проекти и да намира съмишленици.

Не е случайно, че голяма част от бившите му студенти имат траен интерес към ономастиката, а сред известните изследвачи в тази област има толкова много негови възпитаници, че с основание се говори за Търновска вълна в българската ономастика.

По своята същност и по замисъла на своя създател ЦБО е национален ономастичен архив – най-богатият у нас и пионер в създаването на електронни бази данни, в който се работи целенасочено по проекти за създаването, обогатяването и оползотворяването им. Богатството на архива са материали по *антропонимия*, *топонимия* (над 70% от българската топонимия) и други (*зоонимия*, *космонимия*, *вентонимия*, *урбанионимия*, *хремотонимия*, *фитонимия*) от цялата територия на България. В златния фонд на архива са *аудиокасети* и *видеокасети* със записи от проведените във ВГУ няколко ономастични форума (1989 – 2006 г.), които го превърнаха в интегриращо звено за българските ономасти, а през последната година – видеозаписи и снимков материал от работата на научния екип на Тезауруса.

Проф. Н. Ковачев пръв между ономастите у нас се изкуши да използва електронната обработка на информацията за нуждите на ономастичното изследване. Още в началото на 80-те години със средства от научен проект, финансиран от ФНИ, той успя да организира електронната обработка на личните имена на родените до 1980 г., ексцерпирани от базата на Единната система за гражданска регистрация и административно обслужване на населението (ЕСГРАОН). Данните от тази обработка са използвани за създаването на уникалния му *“Честотно-етимологичен речник на личните имена”*, издаден едва през 1995 г. в чест на 75-годишнината на автора със средства на Филологическия факултет, макар че издателят не е отбелязал този факт. Натрупаният опит е твърде полезен и подтиква към следващи подобни начинания. Полученият през 1994 г. от фондация „Отворено общество” първи персонален компютър (въз основа на одобрен проект на ЦБО) е предпоставка за амбициозни проекти за дигитализиране на ономастичния архив. Още същата година започна създаването на електронни бази данни, съхранявани в персонален компютър. Такива са създадени за фамилните имена през XX век (по проект, финансиран от Фонд “Научни изследвания”), за личните имена (1981–2000 и 2001 г.) и отчасти за родовите имена. От 2001 г. до 2008 г.

с два проекта, финансирани от ВТУ, започна създаването на Електронен топонимичен архив. Постигнатото мобилизира специалистите и на Кръгла маса във В. Търново през 2006 г. беше избран Експертен съвет за създаване на Български топонимичен речник и атлас с представители на всички изследователски звена в университетите и в ИБЕ при БАН (вж. Сб. „Състояние и проблеми на българската ономастика”, т. 9, с. 519). За председател беше единодушно избран известният с качествата си на учен и с високия си морал проф. Л. Селимски, при все че вече работеше в Полша. За три години не настъпи особено активизиране на изследванията. Печатаха се монографии много рядко, при това на по-млади автори, които са осигурили средства за печат. Имаше реална опасност поне 15 ръкописа, чакали години златния си шанс, да останат в забвение или да изчезнат със смяната на поколенията. Нови надежди се родиха през 2008 г., когато в ЦБО узря идеята за мащабен научен проект. И чудото обещава да се случи пред очите ни! От началото на 2009 г. научен екип от 11 човека се зае с реализирането на проект *“Тезаурус на българската топонимия – неизчерпаем източник на информация за културно-историческо минало и народностна идентичност”*, класиран и получил финансиране от Фонд „Научни изследвания” на Министерството на образованието и науката през 2008 г. по направление „Стимулиране на научните изследвания в държавните висши училища”. Екипът е изграден от работещи във ВТУ преподаватели по общо и балканско езикознание, съвременен български език, диалектология, румънски и албански език, славянски езици, история, география, а именно: доц. д-р Мария Ангелова-Атанасова, ВТУ (директор на ЦБО, ръководител); проф. д-р Людвиг Селимски, Шльонски университет (до 1993 г. преподавател по езикознание и сравнителна граматика на славянските езици във ВТУ); доц. д-р Стефан Йорданов, ВТУ; доц. д-р Анастасия Петрова, ВТУ; доц. д-р Кирил Цанков, ВТУ; доц. д-р Анелия Петкова, ВТУ; гл. ас. д-р Слави Димитров, ВТУ; гл. ас. Боряна Емилиянова, ВТУ; ас. Миранда Бело, ВТУ; докт. Татяна Димитрова, ВТУ; Соня Семова, ВТУ (сътрудник на ЦБО). Предимството на едно университетско научно звено е в това, че не е нужно да разполага с много щатни сътрудници, за да реализира проекти, получили финансиране. В хуманитарен ВУЗ, където преподават десетки изявени филолози, историци, географи, етнологични, фолклористи

и пр., могат да се открият и привлекат толкова специалисти, колкото е необходимо, ако са мотивирани да сътрудничат. А ако това звено има авторитета и опита на ЦБО в сътрудничеството с други подобни звена и водещи учени, то успехът на реализирания проект е гарантиран. Вече 8 месеца екипът ни работи неуморно за изграждането на Тезауруса. А и не само за това.

Създадените електронни бази данни са с непреходна стойност и тяхното поддържане и оползотворяване е не само желателно, а и необходимо. На вниманието на гостите на тази конференция искам да демонстрирам възможностите за електронно обработване и ексцерпция на данни от двата корпуса – антропонимен и топонимен, за да има всеки от присъстващите възможност да потърси сближаване на своите изследователски интереси с тези на наши изследвачи. Би било чудесно да създадем и работим заедно по перспективни изследователски проекти – както национални, така и сравнителни славянски и съпоставителни балкански. Като организатор на тази конференция аз се надявам да създадем по-тесни връзки с колегите от балкански и славянски страни и в недалечно бъдеще срещите ни да бъдат по-чести и по-продуктивни. Представям ви нашето богатство не само по словесен път, но и чрез демонстрация на възможностите, от които изследвачът може да се възползва.

Антропонимните бази са включени в една специализирана обработваща програма, създадена така, че да бъде приложима за различни видове имена, макар че специално беше обмисляна и заявена за нуждите на масива от фамилни имена през XX век, който ползваме за създаването на Честотно-тълковен речник на фамилните имена у българите през XX век. Многообразието от ФИ е сведено до към 82 000 лексеми, записани в обобщен вариант за двата рода: *Иванов(а)*, *Димитров(а)*. За всяко име има информация за първата година на регистриране в ЕСГРАОН, общ брой родени, брой мъже и жени, общ брой за всяка област, общ брой за всеки макрорайон (СИ, СЗ, ЮИ, ЮЗ България и чужбина – за тези, които са запазили гражданството си). Програмата може да подрежда лексемите по азбучен ред, по брой, по региони, по наставка, по пол, по езиков произход, по вид на основата, по словообразователни особености – по множество параметри, по които имената се обработват.

Включва се и етимологична бележка. Извличането на потребната информация в отделен файл е въпрос на минути, ако масивът от имена е обработен научно. По сходен начин са организирани и данните за личните имена. Жалко наистина, че обработеният през 80-те години материал от ЛИ е съхранен само на разпечатки и сега е потребно отново да се набере, за да бъде обогатена базата данни. Данните за периода 1981–1990 г. са използвани в моята книга „*Личните имена у българите (1981–1990) Състояние и проблеми на съвременните български лични имена*”. Изд. ВТУ, В. Търново, 2001 г., 271 с. Тези от следващия период все още не са оползотворени, макар че върху това се работи. Можем наистина да съжаляваме, че през изминалата година университетът не можа да отдели средства за закупуване от ГРАО на материала от последните няколко години, за който водихме преговори и подготвихме проект. През последните години личноименната ни система се променя с невероятна динамика и е повече от наложително да се проучат посоките на развой, за да се потърси отговор на въпроса дали можем да направляваме с демократични средства избора на имена, за да се съхрани националната специфика на именника. Интерес за балканистите и славистите представлява общото и специфичното в основния именен фонд на отделните балкански и славянски народи, субстратната антропонимия, чуждоезиковите влияния, сходните тенденции, обусловени от сходните обществени условия... – все проблеми, по които можем много да си сътрудним. При наличие на научен интерес, можете да се върнете при нас, за да се запознаете по-отблизо с възможностите на базите данни и за да уговорим евентуалното си сътрудничество. Ако на първо време постигнем поне един по-активен книгообмен, това ще бъде добро начало за взаимното ни опознаване и бъдещо сътрудничество.

Тезаурусът на българската топонимия, създаван от нас, е електронен енциклопедичен речник на българските географски имена. Присъстващите специалисти разбират актуалността на този проект. За България тя се определя от две неща: *Първо*, става все по-трудно, а поради демографските промени на места дори вече невъзможно да се събере микротопонимията от XX век. А за половината от територията на страната изследванията все още предстоят (вж. картата от март 2009 г.). *Второ*, от анализа на топонимите можем да извлечем важна информация за

историята, езиковото наследство, етничните и езикови контакти, поселищния облик и пр. Това изисква пълно мобилизиране на наличните ерудирани специалисти и специални грижи за подготовката на млади изследвачи.

Всъщност трябва да подчертаем, че в определен момент топонимията у нас се развива доста по-динамично от антропонимията. През 60-те години на XX век нещата изглеждат доста оптимистично. Вл. Георгиев чертае стратегия за пълнен сбор на топонимията до 1980 г. Разработената от Ив. Дуриданов първа монография *Местните названия от Ломско* (С., 1952) и *Програма за топонимично изследване на околия* (1956) бележат началото на период от около 20 години, когато се създават кадри за тази специфична научна област. За около две десетилетия са разработени и отпечатани десетина монографии и обсъдени за печат още толкова. Кръгът на изследвачите се разширява с филолози като А. Саламбашев, Н. Ковачев, Г. Христов, Ив. Умленски, В. Велев и др., които съчетават професията на учителя с научното дирене. Към средата на 80-те години издателската политика на БАН се променя. Натрупват се ръкописи на топонимични монографии, които престояват по 3-4 десетилетия. Това доста охлажда ентузиазма на изследвачите, за които това не е професия. В екипа на Секцията се вливат млади сили с приноси и в топонимията – Д. Михайлова, Л. Димитрова-Тодорова, Т. Балкански, но тя вече не е приоритетна област. Поради тази причина събирането на топонимичен материал и подготовката на изследвачи става във филологическите специалности на университетите. Под ръководството на преподавателите по езикознание – Б. Симеонов, М. Москов и особено на Н. Ковачев, са натрупани значими ономастични архиви, които до скоро не бяха инвентаризирани и на практика не се ползват от ономастичното общество. Изключение е архивът на Центъра по българска ономастика във Великотърновския университет.

Анализът на причините, довели до продължителното задържане и даже спад в топонимичните изследвания, ни подсказва, че активизиране на събирателската дейност може да се предизвика само ако в кратък срок се отпечатат ръкописите, престояли много години в издателства и чекмеджета и застрашени от изчезване. Съзнанието, че бързата подмяна на заварените географски имена при поредната смяна на собствеността

на земята и обезлюдяването на селата води до безвъзвратно изчезване на важни за историята и езика микротопоними, преживели столетия, ни подтикна да положим усилия за по-бърза и пълна инвентаризация и дигитализация на наличните архиви, особено на по-старите и по-богатите. Така се роди проектът ни, в който планирахме много и разнообразни дейности, насочени към една крайна цел – по-скорошно запълване на белите петна на топонимичната карта на България и създаване на всички предпоставки за пълноценното използване на материала. Направихме потребното, за да продължим с издирването на ръкописи, за които знаем, и създаване на условия за по-бързото им отпечатване. Оказахме се прави – отпечатването в кратък срок дори само на първите 2-3 ръкописа възроди ономастичното общество и го мотивира за довършване на отдавна започнати изследвания или започване на нови. Към настоящия момент не сме издирили текста и авторите на 4 ръкописа, а за 3 от издирените все още не сме сключили договори за авторските права, за да пристъпим към отпечатването.** Междуременно подготвихме задание за специализиран софтуер и вече разполагаме с програма, разработена според нашите изисквания. Тя изглежда доста по-опростена от тази за антропонимията, но всъщност е доста по-гъвкава. В демонстрирания вариант, на базата на материала само от няколко включени околии, можете да се уверите, че всяко име участва в различни подредби – по селище, околия, макрорайон, а извличането му става и по още един критерий – дали селището, от което е топонимът, е в диалектната мрежа, или не. Тази възможност е от особено значение за извличане на разнообразни елементи за нуждите на Пробния топонимичен атлас, който е една от целите на проекта. Важно е да се знае, че имената присъстват в Тезауруса с етимологичната бележка и извора, откъдето са взети. И че практически можем да ги обработваме по неограничен брой показатели, които да впишем в определено поле, а впоследствие да ги извличаме по тези маркери. Възможността да търсим определен словообразователен елемент, лексема, фонетично или морфологично явление, като същевременно изключваме близки до тях случаи, които само биха утежнили извлечения корпус, безкрайно улеснява работата на ползвателя,

**Докато сборникът с материали от конференцията стигне до печат, отпечатахме 13 монографии и още 3 нови изследвания.

който печели време. Така само за минути можем да извлечем всички имена от корпуса, които съдържат търсения елемент, и да картографираме или изследваме явлението. Имаме идеи и за други функции на програмата, но това все още е в процес на обсъждане, а и е в зависимост не само от техническите възможности, но и от финансовата обезпеченост на проекта.

Представените бази данни и осигуреният за тях софтуер, който представих и нагледно на уважаемата аудитория, са много сериозно основание за специалистите да планират сътрудничество с ЦБО. Ще подчертая още веднъж, че именно на това разчитахме като организатори на конференцията. След като имах невероятния шанс не само да мечтая и планирам, но и да участвам във възраждането на българската топонимия, ще се радвам да участвам в съживяването на контактите между балканските и славянски изследвачи и научни центрове. От това ще спечелят всички и най-вече нашите последователи – младата смяна учени, които ще създадем и на които ще завещаем най-доброто от нашия опит и традиции.

Доц. д-р Мария Ангелова-Атанасова, преподавател по общо езикознание във Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“. Директор на Центъра по българска ономастика „Проф. Николай Ковачев“.

Научни интереси в областта на ономастиката. Монографии: „*Топонимията на Горнооряховско. Проблеми на устойчивостта на функциониращата топонимична система.*“ (В. Търново 1996); *Имената на българите в Словакия // Mená a priezviská bulharov na Slovensku.* (Bratislava 1998); *Личните имена у българите (1981–1990) Състояние и проблеми на съвременните български лични имена*“, (В. Търново, 2001); mka@abv.bg